

ՀԱՄԱՇԵՆԱԿԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՅԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Անվճար

Ներկայիս ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի նախկին չեռքեզական գյուղերում հայեր են բնակվել դեռևս 15-րդ դարում, գուցե ավելի վաղ: Ժամանակի ընթացքում նրանք մոռացել են մայրենին, չեռքեզներից փոխառել են միստոկացի որոշ տարրեր, բայց պահպանել են իրենց քրիստոնեական հավատը: Ռուսական իշխանությունների համաձայնությամբ նրանք 1839թ. հիմնել են նոր բնակավայր՝ Հայկական աուլը, և հավաքվել այնտեղ: Հայկական աուլը 1841թ. ուներ 1389 բնակիչ: 1848թ. այն վերան-

ուսուցչուհի Վալենտինա Հովհաննիսյանի հետ: Նա ավարտել է Կիրովաբադի (Գանձակ) N13 միջնակարգ դպրոցը, հետո ընդունվել է Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի ֆիզմաթ ֆակուլտետը: Այն ավարտելուց հետո աշխատել է Կիրովաբադի պոլիտեխնիկ ուսումնարանում: Արցախյան ազատամարտի և հայադրեջանական բախումների ժամանակ՝ 1988թ., ընտանիքով բռնազաղթել է Հայաստան, բնակություն հաստատել Արարատի շրջանում: Այն օրերին Հայաստանում տիրող տնտեսական

ներն էի գծագրում և երեխաներին սովորեցնում: 1991թ. հայոց լեզվի և գրականության ուսուցման համար դպրոցում ֆակուլտատիվ կարգով տրամադրվեց 14 ժամ 1-ից 9-րդ դասարանների աշակերտների համար: Երեխաները մեծ հաճույքով էին գալիս դասերին: Եթե աշակերտներիս հայերեն սովորելու ցանկությունը այդքան մեծ չլիներ, գուցե ես էլ այդքան աշխատանքներ չնախաձեռնեի: Համոզված եմ՝ հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ է համառություն և համբերություն: Դիմակայելով և հաղթահարելով բո-

սարանցիներ էին, որոնք եկել էին Ադրբեջանից և Հայաստանից, և ցանկանում էին շարունակել ուսումը, որպեսզի հայերենը չմոռանան: Սակայն, ստիպված եմ ցավով նշել, որ 2002թ. Արմավիրում տեղի ունեցած ջրհեղեղի հետևանքով դպրոցի բակում գտնվող մեր շինությունը շատ վնասվեց, եղած գրականությունը ոչնչացավ: Ցավոք, ջրհեղեղից հետո շատ հայեր տեղափոխվեցին այլ բնակավայրեր և իմ աշակերտների թիվը քչացավ: Բայց մենք չվհատվեցինք, շարունակեցինք մույն եռանդով աշխատել...

Հայաստան նրանք այլևս չեն վերադառնա: **- Քանի՞ աշակերտ ունեք այսօր:** - Այսօրվա դրությամբ ես ունեմ 4 խումբ, յուրաքանչյուրում 12-ից 15 աշակերտ: Ասեմ, որ դպրոցի աշակերտների մեծամասնությունը հայեր են, ունեն դասարան, ասենք ռուսական 7-րդը, որի 20 աշակերտներից 14-ը հայ է: Ունեն նաև ռուսաճանաչ Մանկավարժական ինստիտուտից, որոնք հաճույքով գալիս և սովորում են: **- Իսկ տեղացիների՞ հին արմավիրցիների, սերունդները**

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՈՒԾԱՅՄԱՆ ԾԱՆԱՊԱՐՅԻՆ (Հայերենի ուսուցումը ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի Արմավիր քաղաքում)

վանվեց Հայաստանի հին մայրաքաղաք Արմավիրի անունով: 1847թ. բացվեց արական, իսկ 1871-ին՝ օրիորդաց դպրոց: 1856-ին Արմավիրում ապրում էր 2758, իսկ 1876-ին՝ 3715 հայ: Հիմնադրումից 7 տասնամյակ անց՝ 1911թ. քաղաքն ուներ 37220 բնակիչ, որից 5518-ը հայ էր: Արմավիրի չեռքեզայերը տվել են մի շարք նշանավոր մարդիկ, բայց մեր հոգվածի նպատակը անցյալի մասին պատմելը չէ:

Վալենտինա Հովհաննիսյան

Տարիսիկ Կարինյան-Քոչյան

20-րդ դարասկզբին Արմավիրում հրատարակվել են հայերեն թերթեր՝ «Կարիք» (1917-19), «Բանվորի կարիք» (1920), «Բանվորի ծայն» (1920), գործել են հայկական դպրոցներ, որոնք փակվեցին 1960-ական թթ.: 1974թ. քաղաքն ուներ 155 հազար բնակիչ, որից 8200-ը հայեր էին: Շուրջ 3 տասնամյակ անց՝ 2002թ. մարդահամարի արդյունքներով Արմավիրի 193.964 բնակիչներից հայ էին 15.116-ը: Ի դեպ, 3 հոգի իր ազգության դիմաց նշել էր չեռքեզայեր, այսինքն՝ չեռքեզահայ:

Ժամեր պայմանների պատճառով տեղափոխվել է Ռուսաստանի Կրասնոդարի երկրամասի Արմավիր քաղաք, ուր N 25 ռուսական դպրոցում առ այսօր աշխատում է մաթեմատիկայի ու հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի:

Ի վերջո, իմ ջանքերն իզուր չանցան, քանի որ 2007թ. Ռուսաստանի հայերի միության Արմավիրի կազմակերպությունը և դպրոցի տնօրինությունը վերանորոգեցին հայերենի կաբինետը՝ այն զեղեցիկ կահավորելով և ապահովելով ուսումնառության համար անհրաժեշտ սարքավորումներով: Պետք է նշեմ, որ կաբինետի բացմանը ներկա էին քաղաքային դումայի նախագահը, քաղաքապետի տեղակալը, Ռուսաստանի հայերի միության տեղական կազմակերպության նախագահը, իսկ Արմավիրի հայկական Ս.Աստվածածին եկեղեցու քահանա Տեր Մակար Տերտերյանն օժեց այն և օրհնեց աշակերտներին:

Ցավոք, տարիների ընթացքում հայերեն սովորել ցանկացող աշակերտների թիվը նվազեց: Նրանց ծնողներն ասում էին, որ երեխան հայերեն գրել-կարդալ սովորել է, բավական է, թող ռուսերեն լավ սովորեն, որովհետև ուսումը ռուսական բուհերում են շարունակելու, իսկ

մասնակցում են հայերենի դասերին: - Ոչ, նրանք արդեն ռուսախոս են դարձել և ոչ մի հետաքրքրություն հանդես չեն բերում հայերենի հանդեպ: Մեր դասընթացներին հիմնականում մասնակցում են Հայաստանից և Վրաստանից եկածների, կամ Ադրբեջանից բռնազաղթածների երեխաները: **- Իսկ դասագրքերը բավականացնո՞ւմ են:** - Այո: Քանի որ ծնողներս բնակվում են Հայաստանում՝ Արարատի մարզում, ես հաճախ եմ Հայաստան գալիս և ամեն անգամ 33 ԿԳ նախարարությունից գրքեր եմ ստանում:

Իսկ Արմավիր քաղաքի և մերձակա գյուղերի հայերի թիվն ըստ մույն մարդահամարի 18.262 էր: Եթե 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբին Արմավիրի համեմատաբար փոքրաքանակ հայերն ունեին հայկական դպրոցներ ու թերթեր, ապա այսօր՝ 21-րդ դարասկզբին, քանի՞ հայկական դպրոց ու թերթ կա մույն քաղաքում: Ահա այս հարցերի պատասխաններն իմանալու համար գրուցեցի 33 ԿԳ նախարարության նախաձեռնությամբ 2010թ. օգոստոսին Շաղկաձորում կազմակերպված Համահայկական չորրորդ կրթական խորհրդածրված մասնակցող արմավիրցի

- Այն տարիներին հայերի հոսքը Արմավիր շատ մեծ էր, գալիս էին Ադրբեջանից բռնազաղթածներ, Հայաստանի արևելի գոտու բնակիչներ, տնտեսական ծանր կացության մեջ հայտնված գործազուրկ մարդիկ,- պատմեց Վ. Հովհաննիսյանը.- նրանց երեխաները հաճախում էին տեղի ռուսական դպրոցները, բայց ռուսերեն չգիտեին, կամ շատ վատ գիտեին: Ուստի ռուսական դպրոցներում կար հայ ուսուցչի կարիք, որ այդ երեխաներին օգներ, թարգմաներ հայերենից ռուսերեն և ռուսերենից հայերեն: Արմավիր քաղաքի ժողովրդաբաժնի խնդրանքով 1989 թվականից աշխատում են N25 ռուսական դպրոցում: Չկային այբբենարաններ, հայերեն լեզվով դասագրքեր, ես ինքս մեծ թղթերի վրա հայերեն տա-

լոր խոչընդոտները՝ ի վերջո 1991թ. հայկական համայնքը միջոցներ ձեռնարկեց առաջին 25 դասագրքերը ձեռք բերելու համար: Եվ հենց մույն թվականին էլ ինձ ուղարկեցին Երևան՝ սփյուռքահայ ուսուցիչների որակավորման դասընթացներին մասնակցելու, որտեղից ես ինձ հետ Արմավիր տարա զեղարվեստական գրականություն, մեթոդական ձեռնարկ, դիաֆիլմեր և Հայաստանի քարտեզը: 1992թ. դպրոցի տնօրինությունը հատկացրեց հայերենի առանձին դասարան, իսկ 1999թ. Արմավիրի հայերի միությունն այն կահավորվեց դպրոցական սեղան-աթոռներով:

Ցավոք, տարիների ընթացքում հայերեն սովորել ցանկացող աշակերտների թիվը նվազեց: Նրանց ծնողներն ասում էին, որ երեխան հայերեն գրել-կարդալ սովորել է, բավական է, թող ռուսերեն լավ սովորեն, որովհետև ուսումը ռուսական բուհերում են շարունակելու, իսկ

- Իսկ Արմավիրում կա՞ մի որևէ գրախանութ, որտեղից երեխաները կամ ընդհանրապես ընթերցողները կարողանան հայերեն գրքեր գնել և կարդալ: - Ոչ, չկա: Եվ դա շատ վատ է անդրադառնում հայերենի ուսուցման վրա: Երբեմն աշակերտներս խնդրում են, որ իրենց վաճառեն «Այբբենարանը», կամ այլ դասագրքեր, բայց ես չեմ կարող: **- Անշուշտ, լավ կլինի, եթե ոչ միայն Արմավիրում, այլև Ռուսաստանի տարբեր հայաշատ քաղաքներում, զոնե մեծերում, բացվեն հայկական գրախանութներ, կամ ռուսական գրախանութներում ներկայացվեն նաև հայերեն գրքեր, ի վերջո, ռուսական գրախանութներում անգլերեն, ֆրանսերեն, այլ լեզուներով գրքեր կան, ինչո՞ւ հայերեն էլ չվաճառվեն:** Վատաի եմ, գնորդ կտանվի... **- Դուք ծիշտ եք, ես հիմա իմ հետ ծանր կապոցով գրքեր եմ տանելու, բայց մեկ հոգին ի՞նչ կարող է անել:** **Շարունակությունը՝ 6-րդ էջում:**

ԲԱՆԱՐՅՈՒՄԱԿԱՆ ՆՈՐ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Լուսանկարները՝ հեղինակի

ԱՐԴՎԻՆԻ ՆԱՅԱՆԳՈՒՄ

Կրոնափոխ համաձայնագրից բանախուսական և ազգագրական նյութեր հավաքելու նպատակով 2010թ. հուլիսին հնարավորություն ունեցա փոքր խմբով այցելել Թուրքիայի Արդվինի և Ռիզեի նահանգներ:

Տան ճակատամաս հայերեն տառերով, Արդահան:

Արդվինի նահանգի հուփայի (Հոփա) գավառի կրոնափոխ համաձայնագրի շուրջ երկու տասնյակ գյուղերի բնակիչներից շատերը, հատկապես մեծահասակները, ամռանը բարձրանում են արոտավայրեր՝ յայլաներ: Նրանք յայլային լեր են ասում՝ Թավաթ լեր, Մեծ լեր, Բիծի լեր, Վայի լեր, Բիլբիլան լեր և այլն: Դրանք գյուղերից շուրջ 120-125կմ հեռու են, և գտնվում են Արդահանի լեռներում:

Ըստ պայմանավորվածության Բիլբիլան լեր յայլայում մեզ պետք է դիմավորեն մեր ծանոթները՝ Հիքմեթ Աքչիչեքը և Մահիր Եօզբանը: Հիքմեթը 1963թ. ծնվել է հուփայի գավառի Քեմալփաշա (Մախկիմ Մաքրիյալ) ավանում, Ստամբուլի համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետում ավարտելուց հետո մնացել է այդ քաղաքում և ֆինանսիստ է աշխատում, արձակուրդներին գալիս է հայրենի գյուղ: Նա ղեկավարում է «Վոլ ա» (Ուլ է) վոկալ-գործիքային համույթը և Համաձայնագրի բարձր հուփայի խոսվածքով երգեր է երգում: «Վոլ ա» մեծ համբավ ունի կրոնափոխ համաձայնագրի շրջանում: 2008թ. հուլիսին կայացած երևանյան համերգը և շատ ջերմ ընդունվեց: Հայաստանում և սփյուռքում «Վոլ ա» համույթը բազմաթիվ երկրպագուներ ունի: Իսկ Մահիր Եօզբանը 1978թ. ծնվել է Աքչեք (Մախկիմ Չուլիքեթ) գյուղում, ավարտել է Աղանայի (Կիլիկիա) Չուբուրդայի համալսարանի փիլիսոփայության ֆակուլտետը, աշխատում է Իզմիրում: Նա հուփայի խոսվածքով գրում է շատ լավ պատմվածքներ, որոնցից մեկուկես տասնյակը հրատարակվել է Ստամբուլի «Ալոս» շաբաթաթերթում: «Չայն համաձայնագրում» ևս տպագրվել է երկու պատմվածք (2009, N3-4, 5-6):

Բիլբիլան լեր հասնելու համար մենք երկար ճանապարհ կորեցինք, Ախալցխայից անցանք Թուրքիա և գիշերեցինք Արդահանում: Այն պատմականորեն Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհի Արդահան գավառն է: Արդահանում դեռևս կարելի է հանդիպել հայկական անցյալի վկաների: Հենց «Արդահան» հյուրանոցի հարևան տան, նաև մոտակա փողոցների մեկ, երկու հարկանի մի շարք տների ճակատային մասերում կարելի է տեսնել կառուցման թվականն ու հայերեն տառերով գրությունների հետքեր, անունների սկզբնատառեր:

Արդահանից Բիլբիլան լեր տանող ճանապարհն անցնում է գեղատեսիլ, բարձրադիր վայրերով: Մի տեղ, ճանապարհի ձախ կողմում, ներքևում՝ քրդաբնակ Բաղաշան (Մախկիմ Գանձատաման, Գինձատաման, Քինգադանալ Կինգոտամալ և այլն) գյուղի մոտ, երևում է մի գեղեցիկ բերդ: Ջառիթափ տեղանքի դժվարությունները հաղթահարելով ոտքով իջնում ենք բերդի մոտ, բայց որևէ ցուցանակ չենք

գտնում: Բերդի մի մասն ավերված է, քարերը թափվել են, իրար վրա կուտակվել: Գուցե դրանց տակ կան արձանագրություններ ունեցող քարեր: Տեղացիներից մեկն ասաց, որ բերդը կոչվում է Բագրատունի քալեսի (բերդ), բայց երբ և ով է կառուցել, չգիտեր:

Ի վերջո հասնում ենք Բիլբիլան լեր, ուր մեզ են դիմավորում Հիքմեթ Աքչիչեքը, Մահիր Եօզբանը, նրանց ազգականները: Գյուղացիները սպասում էին մեզ և ուրախությամբ են ընդունում: Մի փոքր հանգստանալուց հետո հենց խոտերի վրա էլ շորեր են փռում, նստում ենք և աշխույժ

տեսախցիկով նկարահանում է:

Մահիրի հորից՝ Նիյազիից էլ հեքիաթ են գրառում, իսկ Մահիրը, որի մայրը՝ Սուլթանը, արդալացի է, զվարճախոսություն է պատմում Արդալա (այժմ էշմեթալա) գյուղի բնակիչների մասին: Ընդհանրապես հուփայի գավառի համաձայնագրի զվարճախոսությունների հիմնական հերոսներն արդալացիներն են:

Գյուղացիների հետ զրույցի ժամանակ էլի բանախուսական նյութեր են գրառում, բայց, ցավոք, ժամանակն արագ է թռչում, պետք է գնանք Արդվին, այնտեղից էլ՝ հուփա:

խատում է հուփայի քաղաքապետարանում և 2008թ. երևանում ինձ օգնել է հուփայի խոսվածքով մի շարք բաների իմաստները ճշտելու: Այս անգամ էլ նրանից գրառում են «Արջը» զվարճախոսությունը, որի մեկ տարբերակը 1987թ. գրի էի առել Ղազախստանի Չիրկին գյուղում: Ի դեպ, որքան ինձ հայտնի է, մինչև այժմ տպագրվել է այս զվարճախոսության 19 տարբերակ, որոնք տարբեր տարիների գրառվել են Ղարաբաղում, Սյունիքում, Ղարադաղում, Փերիայում, Նախիջևանում, Լոռիում և Արևմտյան Հայաստանում:

Այս հյուրընկալ տանը ես հնարավորություն ունեցա երգեր գրառել նաև Ասիյեից և Հիքմեթի կրտսեր եղբորից՝ Երգյուլից:

Խուփան, որն ունի 17,400 բնակիչ, գտնվում է Սև ծովի ափին և փոքր, գեղեցիկ քաղաք է: Բնակիչները հիմնականում լազեր են և կրոնափոխ համաձայնագրից: Կան նաև թուրքեր, քրդեր, գնչուներ: Շատերը դժվարանում են ասել, թե լազեր են գերակշռում, թե՞ համաձայնագրից: Մինչև 2009թ. հուլիսը պաշտոնավարած քաղաքապետը՝ Յըլմազ Թոփաչը, կարողանալով համաձայնագրից արդյունքներ չհանդիպել է ջու՜ր՝ այսինքն լազ: Քաղաքի կենտրոնում է գտնվում «Բիր յաշան» (Մի կյանք) երկամսյա հանդեսի խմբագրությունը: Գոյություն երկու տարվա ընթացքում տպագրվել է 10 համար: Գլխ. խմբագիր Ջեմիլ Աքսուն 33 տարեկան է: Երբ անցյալ տարի նա հայկական տառերն էր սովորում, ես նրան որոշ հայերեն գրքեր ուղարկեցի այն հույսով, որ մի օր դրանք կկարողանա կարդալ: Բայց, ցավոք, ուսումը կիսատ էր մնացել: Նշեմ, որ Ջեմիլն էլ ինձ իր անսագրերն էր ուղարկում: «Բիր յաշանը» ճաշակով ձևավորված հանդես է, որում տպագրվում են շրջանի բնակչությանը հուզող հարցերին, նաև լազերի և համաձայնագրի ազգագրությանն ու բանախոսությանը նվիրված հոդվածներ: Բնական է, որ հուփա հասնելով չէի կարող այս խմբագրություն չհանդիպել: Այնուհետև Հիքմեթ Աքչիչեքի և Հարուն Աքսուի հետ գնում ենք Բաշորա (Մախկիմ Խիզի, Խիզբա) գյուղ: Հարուն Աքսուն 40 տարեկան է, Բաշորան նրա հայրենի գյուղն է, նա հավաքում է իր հայրենակիցների ազգագրությանը, բանախոսությանը և բարբառին վերաբերող նյութեր: Բաշորայում այցելում ենք 68-ամյա Շեմսե Ենիգյուլին, որը Քեմալփաշայից է հարս եկել: Նա երգում է մի քանի խաղիկներ, զրուցում ենք անցյալից, գյուղական կյանքից: Հաջորդը այցելում ենք 98-ամյա Եմինե Աքբըլըքին, որը ծնվել է Աշարիայի Գորիաթ գյուղում և Խիզո հարս է եկել: Նրա ազգականներն մյուս կրոնափոխ համաձայնագրից են 1944թ. Ստալինը արքայից է Ղրղզստան և Ղազախստան: Տիկին Եմինեն էլ է հետաքրքիր պատմություններ անում:

Հաջորդ օրերին ևս մի շարք նյութեր են հավաքում: Դրանք իրենց բազմաթիվ գուգահեռներն ունեն տարբեր տարիներին թե՛ Արևմտյան Հայաստանում, թե՛ Արևելյան Հայաստանում ու հայկական գաղթօջախներում գրառվածների հետ և վկայում են, որ մեկ ընդհանուր բանախոսական ժառանգության մաս են կազմում: «Չայն համաձայնագրի» ընթերցողներին են ներկայացնում մոտավոր Արդվինի նահանգի հուփայի գավառի կրոնափոխ համաձայնագրի բանախոսությունից:

Քեմալփաշայում՝ հյուրընկալների տանը:

զրույց է սկսվում երեխաների լաց ու ծիծաղի ուղեկցությամբ: Հիքմեթն ու Մահիրը նախապես բացատրել են, թե ինչու են Հայաստանից եկել հասել այստեղ: Բայց էլի կանայք ամաչում են առանց առիթի երգել: Հիքմեթն իմ մասին ասում է, որ մարդը Միջին Ասիա է գնացել և 1944թ. այնտեղ արքայազն համաձայնագրից խաղիկներ է գրառել, բարբառն է ուսումնասիրել և երկու գիրք հրատարակել: Ինձ խնդրում է մի քանի խաղիկ հիշել ու նաև հուփայի խոսվածքով խոսել: Ես խոսում եմ ու 1984 և 1987թթ. Միջին Ասիայում գրա-

Բաղաշան գյուղը և բերդը:

Բիլբիլան լեր յայլայում: Երգող կանայք:

ռածս խաղիկներից մի քանիսն ասում, ինչը զարմանք ու մեծ ուրախություն է պատճառում նրանց: Ստեղծվում է անկաշկանդ մթնոլորտ և Մեկիե Աքբըլըքը, Սուլթան Եօզբանը, Շաղիե Ջանջըն և մյուսները սկսում են երգել, իսկ ԵՊՀ դոցենտ, թուրքագետ Լուսինե Սահակյանն այդ անձնը

մեզ ջերմությամբ է ընդունում, անսպառ եռանդով մեզ տեղավորում է, հյուրասիրում, և ցանկանում է, որ մենք մեզ զգանք հարազատի օջախում:

Հաջորդ երեկոյան մեզ տեսնելու են գալիս նրանց ընկեր-բարեկամները, նաև իմ ծանոթներից Ասլան Ջանջըն, որն աշ-

ՇԱՆՆԻՅԷ

Քյաղին մեզին սոյ ախչիք մէ գար: Մեզ փուք քեմա, մեզալն ա փուք քեմա: Մեզ.

- Յես արնօղ ուն, - գասա: Մեզալն ա.

- Յես արնօղ ուն, - գասա: Ինօցմա մէջման սեֆիլ էլլօղէ արալ ախչքամէ:

Քանիմէ դայի աղալ անա, սասց թա.

- Արքադաշ, մէք գուրքաթ երքաթ, փաս գազամնիշ էլլիք:

Քեմացին: Ան սեֆիլ էլլօղէ հինք լիրայի փան քեղալ, հինք լիրայի փան քեղալ, դաս լիրայի փան քեղալ, դաս լիրայի փան քեղալ: Մեզալն դաս լիրայի փան քեղալ օշ անա, թաղեցալ օշ: Երգու օր արաչ թաղածէ ան գիյալ: Մեզալն փասն ժողվեց ու ժողվեց: Դայի աղալ անա, սասց թա.

- Հայդէ երքաթ: Մեզալն սասց թա.

- Յես փաս չունիմ: - Թուն թաղեցար օշ, - սասց, - յես թաղեցա, փաս ունիմ, երթօղ ուն, - սասց:

Ան ալ սասց թա.

- Յես ալ քամ, - սասց: Եզին մեզ չէյի մէ մօղէ հաց գիյան: Հացէ գիյան անա, էնգերը. «Յես իսու մօրթիմ, վասնու փասն արնուն», - սասց: Անու մօրթուշ ուզեց:

Մօրթելէ մեզալն սասց թա.

- Իսա մօլիյէ* շաեղ էլլին ինծի, - սասց:

- Էյ, ափթալ, - սասց, - իսեր քեզի ի՞նչ շաեղ էլլօղ ուն, հօգա օօթ չկօ, - սասց:

Մօրթեց մեզալին: Քեմաց քյաղէ: Գեմիգէ.

- Իմ մարթէ վօրդա՞ղ ա, - սասց:

- Քու մարթէ մէրալ, - սասց, - ահա շէյիէ փէյի, - սասց:

Շէյիէ գեմօշէ ուն էյէր: Արան քանի մէ ամիս անցալ անա, սասց թա.

- Յաու, քու մարթէ մէրալ, մէք գարթէվիք, - սասց:

- Էլլի թօղ, - սասց գեմիգէ:

Շաղ ույանուղ գեմիգ էր: Փերնեց ան մարթէ արալ:

Մեզ օր մէ քեմացին, արդին թարդի գուն: Չարեցէ դազէ հաց ուղէլէ մօլիյէ վաթեցան: Մարթէ ծիծաղեցալ: Գեմիգէ.

- Ինչի՞ ծիծաղես քու, - սասց:

- Յաու, ինչիմէ միթքես էնգալ, ծիծաղի գուն, - սասց: Գեմիգէ.

- Քու գեմիգէ չի՞մ թա, սաս ինծի, - սասց:

- Հա, իմ գեմիգն էս, - սասց: - Յես քու մարթուն մօրթեցի, մօրթելէ սասց թա. «Իսա մօլիյէ շաեղ էլլօղ ուն, իսաբար դէվօղ ուն», - ան ամա ծիծաղեցա, - սասց: Գեմիգէ.

- Ան բեթք աեր, - սասց, - իմ մարթէ, գաթեն, չօքուղ եր, - սասց, - յես քեզի հազ գեմիմ, - սասց:

Քեմացին դունէ: Քիշ-իյէ բարգեցան անա, գեմիգէ ալքյասարէ մարթուն քէլօխնիվա միթթիր, մերուց մարթուն:

ՍԱՍԳՈՂ՝ ՆԻՅԱԶԻ ԷՕՁՔԱՆ՝ ԾՆՎ. 1932թ. ՀՈՒԽԵՆԻ (ԱՅՄԵ ԱՐԵՆԵ) ԳՅՈՒՂՈՒՄ:

Մօլ- տերևներով դալար ճյուղ, որով կերակրում են կենդանիներին

ՎԿԱՆԵՐԸ

(Թարգմանություն)

Գյուղերից մեկում մի լավ աղ-ջիկ կար: Մեկը աչք է դնում, մյուսն էլ է աչք դնում: Մեկը.

- Ես եմ առնելու, - ասում է: Մյուսն էլ.

- Ես եմ առնելու, - ասում է: Երանց միջի աղքատն առալ աղջկան:

Մի քանի տարի հետո սասց.

- Ընկեր, մենք օտար երկիր գնանք, փող վաստակենք: Գնացին: Նա, որ աղքատ էր,

հինգ լիրայի գործ գտալ, հինգ լիրայով աշխատեց, տասը լիրայի գործ գտալ, տասը լիրայով աշխատեց: Մյուսը եթե տասը լիրայի գործ չգտալ, չաշխատեց: Երկու օր առաջ աշխատածը նա կերալ: Մյուսը փողը հավաքեց ու հավաքեց: Երբ տարին լրացալ, սասց.

Մահիր Եօզքանը ծնողների՝ Սուլթան և Նիյազի Եօզքանների հետ:

- Արի գնանք: Մյուսն սասց.

- Ես փող չունեմ:

- Դու չաշխատեցիր, - սասց, - ես աշխատեցի, փող ունեմ, գնում եմ, - սասց:

Նա էլ սասց.

- Ես էլ գամ, - սասց: Եկան մի ջրի մոտ հաց կերան: Որ հաց կերան, ընկերը. «Ես սրան մորթեմ, մոտի փողն առնեմ», - սասց: Նրան ուզեց մորթել:

Մորթելիս մյուսն սասց.

- Այս դալար ճյուղերն ինձ վկա լինեն, - սասց:

- Էյ, ապուշ, - սասց, - սրանք քեզ ինչպե՞ս վկա կլինեն, այստեղ ոչ ոք չկա, - սասց:

Մորթեց մյուսին: Գնաց գյուղ: Կինը.

- Իմ մարդը որտե՞ղ է, - սասց:

- Քո մարդը մեռալ, - սասց, - ահա շորերը բերեցի, - սասց:

Շորերը կնոջը տվեց: Այդ ընթացքում մի քանի ամիս որ անցալ, սասց.

- Յաու, քո մարդը մեռալ, մենք ամուսնանանք, - սասց:

- Թող լինի, - սասց կինը:

Շատ աչալուրջ կին էր: Բռնեց այն մարդուն առալ: Մի օր գնացին, արտուն աշխատում են: Շառի տակ հաց ուտելիս դալար ճյուղեր թափվեցին: Մարդը ծիծաղեց: Կինը.

- Ինչո՞ւ ես ծիծաղում, - սասց:

- Յաու, մի բան միտքս ընկալ, ծիծաղում եմ, - սասց: Կինը.

- Քո կինը չե՞մ, ինձ ասա, - սասց:

- Հա, իմ կինն էս, - սասց: - Ես քո մարդուն մորթեցի, մորթելիս սասց. «Այս դալար ճյուղերը վկա կլինեն, լուր կտան», - դրա համար ծիծաղեցի, - սասց: Կինը.

- Լավ արեցիր, - սասց, - իմ մարդը, առանց այդ էլ, վատն էր, - սասց, - ես քեզ սիրում եմ, - սասց: Գնացին տուն: Որ գիշերը պառկեցին, կինը մուրճով մարդու գլխին հարվածեց, մարդը մեռալ:

*Յաու - դիմելածև

Մեզ գասա.

- Քուփե գօյիք:

Մեզալն ա գասա.

- Հա, հօյթ մօյթիք:

Հեղվէ ի՞նչ էնիք, քուփե՞ թա գօյիք, հօյթե՞ թա մօյթիք, քուփե՞ թա գօյիք, հօյթե՞ թա մօյթիք... Դեղվ գասին.

- Հօյթ մօյթիք:

Հօրթ մօրթի գուն: Հօրթին քէլօխէ քեմգնի քուփին մէջն ի վա: Գասին.

- Է, քէլօխէ ալի մէնաց քուփին մէջն:

Գասին.

- Քուփն ա գօյիք... Քուփն ա գօյիք գուն: Քուփն ա գերթա, հօրթն ա գերթա...

ՍԱՍԳՈՂ՝ ՄԱՀԻՐ ԷՕՁՔԱՆ՝ ԾՆՎ. 1978թ. ԱՐԵՆԵ (ՆԱԽԿԻՆ ՀՈՒԽԵՆԻ) ԳՅՈՒՂՈՒՄ

ՀՈՐԹՆ ՈՒ ԿԱՐԱՍԸ

(Թարգմանություն)

Արդալա գյուղում մի հորթ գլուխը կարասի մեջ է խորուն, չի կարողանում հանել: Արդալացիները հավաքվում են, ասում.

- Է, հիմա ի՞նչ անենք, ինչպե՞ս հանենք:

Մեկն ասում է.

- Կարասը կտրենք: Մյուսն էլ ասում է.

- Չէ, հորթը մորթենք: Վերջապես ի՞նչ անենք, կարասը կտրենք, թե՞ հորթը մորթենք, կարասը կտրենք, թե՞ հորթը մորթենք... Ի վերջո ասում են.

- Հորթը մորթենք: Հորթը մորթում են: Հորթի գլուխը ընկնում է կարասի մեջ: Ասում են.

- Կարասն էլ կտրենք... Կարասն էլ են կտրում: Կարասն էլ է գնում, հորթն էլ է գնում...

ՀՈՐԹՆ ՈՒ ՔՈՒՓԷ

Արդալի քյաղին հորթուն մեզը քէլօխէ քուփին մէջն ի վա խօթա գու, հօնէ չի գաս: Արդէլեցիք ժողվէվի գուն, գասին.

- Է, ի՞նչ էնիք հիմի, ինչքե՞ս հօնիք:

Առածներ, ասացվածքներ և դարձվածքներ

- Բեղեղօղ թիլքին բարգած թիլքիցան քյարլի ա: (Շրջող աղվեսը պառկած աղվեսից ավելի շահող է):
- Գաթան արօղէ մածունէ փէչէլօլ գուդա: (Կաթից վառվողը մածունը փչելով է ուտում):
- Վօլ գիյալ սիրէ, վօլ գիյալ փիրէ: (Ով կերալ կաթի սերը, ով կերալ բիրը):
- Լալու դաղին ծիծ դալ չին: (Առանց լացելու երեխային ծիծ չեն տալիս):
- Խէչա՛, աշխար, խէչա՛, թուրքէ վօրդա՞ղ եզան գուդա: (Փլվիր, աշխարհ, փլվիր, թուրքը որտե՞ղ է ազան անում):
- Յեղ մենացած փանին վասն ցուն քուքա: (Հետ ընկած (ուշացած) բանի վրա ծյուն կզա):
- Յես աղա ու թուն աղա, մէ աղունէ վօ՞վ աղա: (Ես աղա ու դու աղա, մեր աղունը ո՞վ աղա):
- Շունը հիշա, փաղէ քաշա: (Շան անունը տուր, փայտը պատրաստ պահիր):
- Վեի արդին սե՞րմն էս թա: (Վերի արտի սե՞րմն էս):
- Ուրիշ ցին հեծնօղէ թեզ քիշնա: (Ուրիշ ծին հեծնողը շուտ կիջնի):
- Քախցածաչվի մարթէ օցէ խուզա գու: (Ազահ մարդը օձ է խուզում):
- Քախցածաչվի մարթէ օցէ ծագան քաշա գու: (Ազահ մարդը օձը ծակից քաշում է):
- Քախցած արչէ խաղա չի: (Քաղցած արջը չի պարի):

Շարունակությունը՝ 8-րդ էջում:

Չախիգ՝ Ասլան Ջանջը և Սերգեյ Վարդանյանը Չուրթիջի արքյուրի մոտ:

ԱՐՉԷ

Յիէք հօքի ավջիլուղա կընացին: Ցախուղին մեզ արչ մէ դեսան: Արչէ անօց պըրնեց, սասց.

- Թուք աստաղ ի՞նչ գընէք:

Մարթօցէ լիզվեմին պըրըվեցան: Ի՞նչ էնին: Արչէ ան մարթօցան մեզին պըրնեց, հեղվ անու կէլօխէ քաշեց: Մարթուն կէլօխէ թըրալ: Արչէ մարթուն կէլօխէ արալ ու կընաց: Արչէ մարթուն կէլօխէ ույինէ քօթիցնուն դէսեցուց: Քօթիցնիյէ շաղ վախեցին: Արչէ ույինէ քօթիցնուն ասաց.

- Վախէ միք, յես հիմի երգու աղիգ ա պէյի գուն: Արչէ կընաց ցախուղնին, ամա մարթիքէ դաղէ չէնի: Ինքնուրիշէ ասաց. «Ասօց հայն ու մարը, նօ՞ կընացին»:

Ավջիլուղա երթօղ մարթիքէ ցախուղան կյաղն ի վա կընացին: Անէր կէլօխ չուննօղ մարթուն գեմօշէ հարցուցին.

- Հաս աքվանա քու մարթուն կէլօխէ վաս՞ն էր թա, վաս՞ն չէր թա: Մարթուն գեմիգը սասց.

- Չկիղիմ, հաս աքվանա հաց ուղէլէ չէնգյան ժաժի գուր, ամա կէլօխէ վասն էր թա, վասն չէր թա, մեղիս չա:

Տարբեր ասացողներ ներքոնշյալ բառերն արտաբերում են տարբեր կերպ՝

կընացին - քընացին, պըրնեցին - փըրնեցին, պըրըվեցալ - փըրըվեցալ, պէյի - փէյի, կէլօխ - քէլօխ, ա - ալ, աղիգ - հաղիգ, դեսան - դեսոն, չկիղիմ - չքիղիմ:

ԱՍԱԳՈՂ՝ ԱՍԼԱՆ ՋԱՆՋԸ՝ ԾՆՎ. 1964թ. ՉԱՄՈՒՂՈՒ (ՆԱԽԿԻՆ ՉԱՆՉԱԽԱՆԱ) ԳՅՈՒՂՈՒՄ: ԼՍԵԼ Է ՄՈՐԻԿ՝ ՀԱՎՎԱ ՋԱՆՋՐԻԿ՝ ԾՆՎ. 1930թ. ՔԱՐԱՍՈՒՄԱՆԻԿԵ (ՆԱԽԿԻՆ ԽՅԵՆԵՂՈՒՄ) ԳՅՈՒՂՈՒՄ:

ԱՐՁՆ

(Թարգմանություն)

Երեք հոգի որսորդության գնացին: Անտառում մի արջ տեսան: Արջը նրանց սասց.

- Դուք այստեղ ի՞նչ եք անում: Մարդկանց լեզուները բռնվեցին: Ի՞նչ անեն: Արջն այն մարդկանցից մեկին բռնեց, հետո նրա գլուխը քաշեց: Մարդու գլուխը թռալ: Արջը մարդու գլուխն առալ ու գնաց: Արջը մարդու գլուխն իր քօթքներին ցույց տվեց: Քօթքները շատ վախեցան: Արջն իր քօթքներին սասց.

- Մի վախեցեք, ես հիմա երկու հատ էլ կբերեմ: Արջը գնաց անտառ, բայց մարդիկ այնտեղ չէին: Ինքնիրեն սասց. «Մրանց հայրն ու մայրը, ո՞ւր գնացին»:

Որսորդության գնացած մարդիկ անտառից գյուղ իջան: Գլուխ չունեցող մարդու կնոջը հարցրեցին.

- Այս առավոտ քո մարդու գլուխը վրա՞ն էր, թե՞ վրան չէր: Մարդու կինն սասց.

- Չգիտեմ, այս առավոտ հաց ուտելիս ծնոտը շարժվում էր, բայց գլուխը վրա՞ն էր, թե՞ վրան չէր, չեմ հիշում:

Епархия Юга России Армянской Апостольской Церкви отличилась в 2010 году успешным строительством церквей

Прошедший 2010 год охарактеризовался успешным строительством церквей и других духовных объектов в Епархии Юга России Армянской Апостольской Церкви. Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас", об этом было сказано в Рождественском поздравлении Главы Епархии, Епископа Мовсеса Мовсесяна.

В послании, в частности, было сказано: "Стали ли мы лучше за прошедший год? Да, безусловно, каждый, кто стремился одухотворить свою жизнь, достиг в этом результата. Свидетельств тому много, обратимся к наиболее заметным. В г. Буденновске (Ставропольский край) освящен новый храм Сурб Арутюн, в г. Краснодаре освящен второй храм Сурб Саак, Сурб Месроп в пос. Пашковском, в Гайкадзоре (Анапский р-он, Краснодарский край) освящен фундамент церкви Сурб Геворг, вознесся к небесам крест над куполом строящейся церкви в г. Гагры (Абхазия). Освящен еще один Хачкар в церкви Сурб Саркис в Славянске-на-Кубани. Подходит к завершению строительство церкви Сурб Аракялнер в станице Отрадной (Краснодарский край), успешно продолжается строительство храма в г. Белореченске (Краснодарский край). Вот не пол-

ный список видимых дел Божьих в этом году. Создатель, просветляя души наши, направляет наши сердца к благотворению, созданию добра на сей земле! Свет Христов распространяется по миру!".

Армяне Абхазии вошли в Новый год с новым председателем и Крестом над строящейся церковью

Накануне Нового 2011 года в Гульрише состоялся третий съезд Армянской общины Абхазии, в работе которого участвовали 185 делегатов. Они обсудили отчет руководства общины о проделанной за три года работе и провели альтернативные выборы нового руководства общины.

Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас", выборы руководителя общины прошли в два тура. В первом туре баллотировались Гагегин Казарян, ранее возглавлявший общину, вице-спикер парламента Сергей Матосян и руководитель Армянской общины Сухума, член Общественной палаты РА Сурен Керселян. В первом туре С. Керселян набрал 91 голос, С.Матосян - 51, Г.Казарян - 39. Во втором туре большинство голосов (94 голоса) получил Сурен Керселян, а С. Матосян 62 голоса. "Важно, что состоялись свободные выборы, и делегаты сами решили, кому быть руководителем Армянской общины", - сказал журналистам С.Керселян. Напомним, что в начале декабря Сурен Керселян был также избран председателем Армянской общины Сухума.

Отметим также, что на съезде Армянской общины Абхазии присутствовал руководитель администрации Президента Республики Григорий Еник, зачитавший послание президента Абхазии Сергея Багапш. В послании президента отмечалось, что руководство Республики готово содействовать работе общины.

2011 год для армянской общины Абхазии ознаменовался еще одним важным событием - установкой креста на куполе строящейся армянской церкви в Гаграх. Официальная церемония состоялась 12 декабря и прошла в присутствии многочисленных гостей, как из различных регионов Абхазии, так и из Краснодарского края. Отметим, что крест был разработан краснодарскими дизайнерами в армянском стиле и меценатом его установки выступил краснодарец Андрей Амосов. Высота креста - 2 метра 10 сантиметров. Установили крест на куполе Герой Абхазии, член Совета Армянской общины Абхазии Галуст Трапизонян и руководитель религиозного общества Армянской Апостольской Церкви в г. Гагра Аркадий Саркисян.

ПРИЧЕРНОМОРЬЕ ВЫСТУПАЕТ ПРОТИВ ПЛАНОВ ТУРЦИИ ПО СТРОИТЕЛЬСТВУ ГЭС

В Восточном Причерноморье Турции планируется строительство около семисот гидроэлектростанций: 169 - в Трабзоне, 123 - в Ризе, 166 - в Ардвине и 82 - в Гиресуне.

Как сообщает газета "Еркрамас" со ссылкой на информационный портал "Ардвин и ардвинцы", планы турецкого правительства вызывают резкое недовольство местного населения, значительную часть которого составляют криптоармяне и исламизированные амшенские армяне.

Правовую борьбу против интенсивного строительства ГЭС продолжает вести движение "Дерелерин Кардешлиги", под давлением которого во многих местах были приняты административные решения о приостановке строительства. В настоящее время ожидается издание приказов об отмене решений.

Память о таких людях, как Ашот Кочконян, передаётся из поколения в поколение. Великий амшенский поэт - высокое звание, присвоенное народом. Воспевав красоту человеческой души, генетическую тоску по родине, погранной завоевателям, Ашот Кочконян всегда оставался таким же чистым, как его поэзия.

Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас", 19 февраля, когда в Армении отмечают День дарения книг, в селе Верхняя Беранда Лазаревского района города Сочи был проведен поэтический вечер. В местном доме культуры собрались люди, которые искренне уважали и любили своего односельчанина - педагога и поэта - Ашота Кочконяна. Ученики и педагоги школы №88 подготовили литературно-музыкальную постановку по творчеству поэта.

На поэтический вечер приехали друзья и коллеги по перу "певца амшенского народа". Каждый из гостей подарил директору школы и бывшему ученику А.Кочконяна Карену Узуняну для библиотеки по несколько экземпляров сборников своих произведений.

Со светлой грустью друзья

Мемориальная доска памяти Ашота Кочконяна украсит стену сельской школы в Сочи

вспоминали истории из жизни поэта. Айказ Оганян рассказал забавный эпизод с написанием этюда к портрету Ашота Арутюновича и кроме поэтического сделал ещё и музыкальный подарок: ребята из его ансамбля "Зартонк" исполнили танец, песню и пьесу на каменце.

Сираван Севуни - один из инициаторов этой встречи - после прочтения своих басен подарил

редкие фотографии с Ашотом Кочконяном и, конечно, свои книги.

Айк Раганиян, Арам Ермоян, Валерий Клебанов (переводчик стихов поэта на русский язык), Роза Кочконян - люди, хорошо знавшие поэта, с искренней грустью говорили о том, какое это было счастье - общаться с таким человеком, каким был Ашот Арутюнович и как мало выпало

этого счастья.

Дочь "великого амшенца" Карине тоже пришла с подарком - сборником последнего прижизненного издания произведений своего отца. Кстати, выход сборника стал возможен благодаря материальной поддержке Благотворительного фонда им. Саркиса Торосяна. Изготовление памятной мемориальной доски, которую президент фонда Валерий Торосян передал в дар на этом вечере директору школы № 88, дань уважения к памяти НАСТОЯЩЕГО АРМЯНИНА.

Восемь лет прошло как не стало этого светлого человека. Но столько любви, столько уважения, столько сердечности слышится в каждом слове, сказанном об учителе с большой буквы и о поэте, перешагнувшем границы времени. Ежегодно в марте в селе Верхняя Беранда проходят "Кочконяновские чтения", где ученики вступают в творческое состязание на лучшее прочтение произведений и знание литературного нас-

ледия своего великого земляка.

На фасаде школы, в которой всю жизнь проработал Ашот Арутюнович и которой четверть века руководил, в ближайшее время займёт своё почётное место именная мемориальная доска.

Предлагаем вниманию читателей одно из стихотворений Ашота Кочконяна в переводе Валерия Клебанова.

Я горжусь своей армянской речью,

Пусть в ином наречьи я не твёрд, -

Я ж не кто-то встречный-поперечный,

Я ведь армянин. И этим горд. Может быть, комунибудь и любо

Всё в себе сменить - и плоть, и дух;

Стать своим среди чужого люда,

Позабыв и вид родимых букв. Только про меня такая байка. Никогда не сложится, друзья. Знайте все, что я - праправнук Айка,

Языком ему обязан я.

Пусть другие надевают маски, Кто рождён для ханжества и лжи.

Буду говорить я по-армянски, Буду говорить. Покуда жив...

ТРАГЕДИЯ БАТУМСКИХ АРМЯН: ПРОСТО “РЕЗНЯ” ИЛИ ПРЕДВЕСТНИК АРМЯНСКОГО ГЕНОЦИДА?

Давид Мартиросян
кандидат исторических наук, Москва.

Первая мировая война, всколыхнувшая в августе 1914 года европейский континент, отдалась эхом во многих уголках планеты. Ближний Восток с его многочисленными проблемами не остался в стороне и также оказался втянут в это противостояние. 16(29) октября 1914 года черноморский рейд германо-турецкой эскадры контр-адмирала В. Сушона, возвестил миру о вступлении в свою последнюю войну ещё одного игрока - Османской империи. Территориальные аппетиты потерявших чувство меры лидеров младотурок простирались настолько далеко в глубь Российской империи, что они, забыв все предыдущие уроки истории, решились на конфликт с северным соседом. В результате Закавказье вновь становится ареной противостояния двух непримиримых противников.

При изучении событий на Кавказском (русско-турецком) фронта Первой мировой войны, моё внимание привлёк тот факт, что вне рамок научного анализа кампании конца 1914 г. - начала 1915 г. оказались драматические события, происходившие в Батумской области (крайнее правое крыло фронта). Фактически на протяжении без малого 100 лет, прошедших с тех пор, кроме отрывочных сведений, которые можно почерпнуть из трудов военных историков Е. В. Масловского и Н. Г. Корсуна², занимавшихся изучением армейских операций Кавказской армии (фронта), никаких исследований в этом направлении не велось. И это очень странно, учитывая тот факт, что оба упомянутых автора на страницах своих монографий характеризу-

ют события в Батумской области одной фразой - аджарское восстание. К примеру, Н.Г. Корсун писал следующее: "Наступление турок в пересечённом горном Чорохском районе сопровождалось общим восстанием аджарского населения южной части Батумской области против русских царских властей"³.

Применительно к событиям, именуемым в большинстве цивилизованных стран мира, как армянский геноцид, эта тема имеет непосредственное отношение по ряду причин. Во-первых, следствием турецко-аджарского мятежа, стала массовая насильственная смерть значительной части армянского населения Батумской области Российской империи. Зверства мятежников не были вызваны какими-либо агрессивными действиями со стороны батумских армян. Их уничтожили именно по национальному признаку. Во-вторых, активное и непосредственное участие в этих преступлениях, принимали члены турецкой так называемой "Специальной организации". Турецкие военные историки не стесняются упоминаний о действиях этой организации и даже на страницах официальных трудов описывают её "успехи" в войне с Россией.

Именно прояснению выше-названного эпизода из истории Кавказского фронта Первой мировой войны и посвящена данная статья, в рамках которой, на основе главным образом архивных документов, делаются также выводы о причастности полувоенных турецких формирований к этническим чисткам, осуществившимся на территории Батумской области Российской империи.

Аджария, аджарцы и Батумская область

Для того чтобы разобраться в исследуемой теме, необходимо для начала выяснить, кто

такие аджарцы, кратко описать историю вхождения населённых ими территорий в состав Российской империи. Дореволюционные энциклопедические словари начала XX века, содержат крайне скудные сведения по данному вопросу. Так, "Новый энциклопедический словарь" упоминает только исследуемую территорию и указывает следующее: "Аджария - живописная горная страна в Закавказье, по течению реки Аджарис-цхали, правому притоку р. Чорох; входит в состав Батумского округа, Батумской области; населена грузинами-мусульманами. Через Аджарию идёт почтовая дорога из Батума в Ахалцх"⁴. В свою очередь "Энциклопедический словарь Русского географического института Гранат" характеризуя население исследуемого региона, отмечает: "Аджарцы - кавказское племя, принадлежащее к грузинской подгруппе картвельской группы, численностью около 60 000 человек, живут в Батумской области и арвинском (так в тексте. - Д. М.) округе"⁵.

Итак, из этих двух пояснений узнаём, что Аджария в научных представлениях начала XX века это:

1) историческое название региона в Закавказье, населённого грузинами-мусульманами (60 тыс. человек);

2) территориально охватывает Батумский округ Батумской области.

Таким образом, географически определив изучаемый регион и установив его этническую составляющую, вкратце исследуем и историю его присоединения к Российской империи в рамках Батумской области.

Территории, образовывавшие Батумскую область, вошли в состав Российской империи по результатам Русско-турецкой войны 1877-1878 гг. Статья LVIII Берлинского трактата

гласит: "Блистательная Порта уступает Российской империи в Азии территории Ардагана, Карса и Батума, с портом последнего..."⁶. 28 (10 сентября) августа 1878 года русские войска заняли Батум (Батуми), и территория Лазистанского санджака Трапезондского вилайета Османской империи стала Батумской областью Российской империи в составе трёх округов: Батумского, Аджарского и Арвинского⁷.

По Константинопольскому мирному трактату 27 января (8 февраля) 1879 года жителям присоединённых областей (Батумской и Карской) было предоставлено право в течение трёх лет (срок был продлён до 1 января 1884 г.), выбрать подданство одной из сторон с правом продажи своей недвижимости в случае переселения в Турцию⁸.

В этот период население области, испытывавшее на себе все тяготы войны и столкнувшееся с массовым голодом, начинает переселяться в пределы Османской империи. Согласно официальным данным, указанным в исследовании полковника В.Я. Лисовского, в течение льготного срока покинули Батумскую область около 38 тыс. человек. Автор также отмечает, что: "Среди них проповедь магометанского духовенства о необходимости переселения и заманчивые обещания подкупленных агентов производили наибольшее действие. Таким образом, из ущелий, лежащих к северу от Батума, выселилось около 2/3 населения, из Гони и Нижней Аджары - несколько менее 1/2. Некоторые селения Кинтришского и Мачахельского ущелий лишились 9/10 жителей; иные совершенно опустели. Наименьшее число переселенцев дали Шавшет, Ардануч и Верхняя Аджара: будучи более богаты пахотной землёй и находясь вдали от театра вой-

ны, они не подверглись всем ужасам голода; кроме того, проповедь о переселении, гремящая в окрестностях Батума, едва до них достигла и то через вторые и третьи руки"⁹.

(Продолжение следует)

- 1) К 1914 году власть в Османской империи сосредоточилась в руках младотурецких лидеров во главе с Энвер-пашой, Талаат-пашой и Джемаль-пашой.
- 2) Масловский Е.В. Мировая война на Кавказском фронте 1914-1917 гг. Париж, 1933; Корсун Н. Г. Сарыкамьшская операция на кавказском фронте мировой войны в 1914-1915 году. М., 1937; Его же. Первая мировая война на Кавказском фронте. Оперативно-стратегический очерк. М., 1946.
- 3) См.: Корсун Н. Г. Сарыкамьшская операция... С. 16.
- 4) Новый энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Т.1.Спб.-Пг., 1911-1916. С. 467.
- 5) Энциклопедический словарь Русского географического института Гранат. Изд. 7-е. Т.1. С. 426. В этом случае качество пояснения оставляет желать лучшего, хотя бы на основе того, что составители по какой-то причине разделили понятия Батумская область и Арвинский округ. Чтобы понять всю абсурдность этого разделения, достаточно взглянуть на карту Российской империи начала XX века, где чётко отмечено, что Батумская область состояла из Арвинского и Батумского округов.
- 6) См.: Сборник договоров России с другими государствами, 1856-1917. М., 1952. С. 204.
- 7) См.: Веру И.А. Батум и его окрестности. Путеводитель по Батуму. Справочный отдел. Адреса и объявления. Батум., 1910. С. 23.
- 8) Там же. С. 21.
- 9) См.: Лисовский В.Я. Чорохский край (военно-статистический очерк). Вып.1. Тифлис, 1887. С. 38-39. Около 4 тыс. переселенцев (махаджиров) впоследствии вернулись обратно.

Живущий в Ардине, 72-летний собиратель устного народного творчества Незахат Сезгин заявил, что танец "Ата", прославивший Ардин на всю Турцию, на самом деле - армянский танец.

Как сообщает Информационный портал "Ардин и ардинцы", Незахат Сезгин, отметил, что каждый пожилой человек, живущий в Ардине, знает о том, что "Ата" - армянский танец, и что известны даже музыка и слова этого танца. Он также сообщил, что, хотя ноты и движения представляемого сегодня танца "Ата" претерпели некоторые изменения, в некоторых селах пожилые люди продолжают танцевать настоящий танец "Ата".

Незахат Сезгин рассказал следующее: "7 марта 1936 года, в "день освобождения" Арвина, в анкарском ресторане "Карпич" выступала этнографическая танцевальная группа из Арвина в составе Хюсейна Танто (руководитель группы), Ахмеда Чевика, Исмаила Чевика, играющего на волынке Хасана Озтюрка и моего отца, аккордеониста Мурада Чошкуну. Среди танцев, которые должна была представить ардинская группа, был назван "Армянский танец". Сидящий в

Турецкий танец "Ата" - на самом деле танец армян Арвина

Ардин сегодня.
Фото С. Варданяна

своей ложе Атаюрк, услышав это название, начинает беспокоиться. Он встает с места, идет в ложу, где находится танцевальная группа из Арвина, и говорит: "Мне очень нравится ваш танец. Я станцую его вместе с вами. Только название его мне не понравилось". После этого Хюсейн Танто отвечает: "Паша, с Вашего позволения мы назовем этот танец "Ата". Атаюрк не дает никакого ответа, ни положительного, ни отрицательного. Несмотря на свою обеспокоенность, он танцует вместе с группой танец "Ата", движения которого просты. На обратном пути из Анкары в Ардин группа останавливается в Трабзоне, откуда сообщает об этом случае в Ардин, в администрацию губернии. В администрации принимают решение, согласно которому название танца меняется, и он отныне будет называться танцем "Ата". Это не только мое предположение - спросите любого пожилого ардинца, и он скажет вам, что ему известно об этом".

Незахат Сезгин добавил также, что у него есть оригинальные ноты танца "Ата", музыка и движения которого со временем претерпели некоторые изменения, и что он подарит их музею, который собираются открыть в Ардине.

ՈՌԻԲԵՆ ՍԱՐԱԿՅԱՆ, պատմական գիտ. թեկնածու

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԵՆԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1916-17թթ.) (Փաստաթղթեր)

Սկիզբը՝ 2010թ. NN 5-6, 7-8, 9-10, 11-12-ում

N14

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀԱՄԱՌՈՒՄԱՍՏԱՆՅԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒԹԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՐԱԾ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐՁՆԱԿՅԻՑ ԲԵՐՎԱԾ ՀԱՅ ՈՐԻԲԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1 ноября 1916 г. [г. Трапизон]

В Согор Городов

Сироты пибывшие из Ерзнка 31 октября 1916 г.

1. Лусик Нахапетян Торлакян 30 [13] л[ет] из Апиона
 2. Ваган Ованесович Торлакян 13 л[ет] -,-
 3. Манушак Нахапетовна Овакян 14 л[ет] -,-
 4. Лусик Ервандовна Торосян 14 л[ет] из Самера
 5. Вагаршак Тиранович Косаян 14 л[ет] из Самарукса
 6. Анушаван Карникович Быюкян 16 л[ет] из Шапин-Караисара

Прошу выдать им пособие, так как они ничего не имеют.

Уполномоченный Арш[ак] Аракелян [подпись]

Эти лица новоприбывшие и абсолютно лишены всего. Аршак Аракелян [подпись]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 7, ք. 15: Պատճեն: Չեռագիր:

N15

Հ. Ղ. ՓԱՆԱՆՃՅԱՆԻ ԽՆԴՐԱՆՔԸ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻՆ ԵՂՐՈՐ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՃ ԵՂԱԾ ԱՊՐԱՆՔԸ ՊԱԳՊԱՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

19 դեկտեմբերի 1916թ. Երզնկա

Յարգելի Տիարք
Տեղ[ալկան] Հայկական Զօմիթ

Տրապիզոն

Թերևս իմացած եք ողջ մնալու, շատուց կփափագի հոտ գալ մեր գործերու համար, սակայն ալ աւելի կարևոր գործերու պատճառաւ սպասեցի:

Ստացածս տեղեկութեամբ, եղբայրս պրն. Յակոբի գացան օսմ[անյան] կառավարութեան կնիքով կը մնայ կարգ մը ուրիշ բաներով կաթոլիկներու առաջնորդարանին մէջ, մօտ ատենէ ես ինքս հոտ գալու մտադիր լինելուս, կը խնդրեմ Ձեզմէ, որ նոյն հսկողութիւնը ընէք ապահով մնալու և չբացուելու համար մինչ իմ գալստի:

Յարգանքներ՝ Հովհ. Ղ. Փալանճեան [ստորագրութիւն]

Յ. Գ. Ներփակ մանակն իր հասցին հաճիք հասցնել:

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 11, ք. 15: Բնագիր: Չեռագիր:

N16

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ Մ. ԱՎԱԳ ՔԱՀԱՆԱ ՄԵԼՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ Լ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՈՒՂԱՐԿԵԼ ՓԱԽՏԱՎԱՆՆԵՐԻՆ ՕԳՆՈՂ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻՆ ՄԱՍԻՆԱԿՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՀՈՒՆՎԱՐ
ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ
N 39

12 հունվարի 1917թ. Տրապիզոն

Տրապիզոնի Հայկական Կոմիտէի Նախագահ Մեծ[արգո] Նախագահ պ. Արշակ Առաքելեանին

Տեղույս Յունաց Միտրոպոլիտի Նախագահութեամբ, ինչպէս հաղորդեց ինքը, կազմուած է յատուկ խորհրդակցութիւն փախտականների ու պատերազմից վնասուածների վիճակը բարվոքելու նպատակով: Այդ խորհրդակցութիւնը մեր կողմից մասնակցելու ու մեր փախտականների մասին պարտ ու պատշաճը հոգալու համար առաջարկուած են Ձեզ լինել այնտեղ մերկայացուցիչ, իսկ եթէ ունէ պատճառով չէք կարող, հաճեցէք յամենել այդ պաշտօնը կոմիտէի փոխ-նախագահ պ. Միհրդատ Էմերեյեանին:

Ներկայացուցիչ Մ[ետրոպ] ա[վագ] ք[ահանա] Մե[լեան] [ստորագրութիւն]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 30, ք. 74: Բնագիր: Չեռագիր: (Շարունակելի)

Սկիզբը՝ 1-ին էջում:

- Իսկ Հայաստանից հայերեն թերթը հասնում են:
- Ոչ, բայց ստանում ենք Կրասնոդարում հրատարակվող «Երկրամաս», «ՍԱՌ», «Մաշտոց» թերթերը, «Խաչքար» ամսագիրը, որոնք բոլորը ռուսերեն են:
- Իսկ հայկական հեռուստաալիքներ դիտում եք, Արմավիրի հայերն այդ նպատակով ալեհավաքներ տեղադրում են:
- Այո, հայկական հեռուստաալիքներ դիտում ենք՝ «Հ1»-ը, «Շանթ»-ը, մյուսները, դրանք օգնում են, որ մեր հայրենակիցների շրջանում պահպանվի խոսակցական հայերենը: Ամենակարևորը, որ յուրաքանչյուր հայ գիտակցի հայոց լեզվի իմացության անհրաժեշտությունը և կարողանա գերծ մնալ օտարներից ծուլվելու վտանգից:
- Իսկ Արմավիրի մյուս ռուսական դպրոցներում կա՞ն հայերենի ֆակուլտատիվ խմբեր:
- Այո, թիվ 6-րդ, 9-րդ և 20-րդ դպրոցներում, բայց ոչ միշտ: Արմավիրի հայկական եկեղեցուն կից տասը տարուց ավելի է գործում է կիրակնօրյա դպրոց, այդ մասին ավելի լավ է խոսի ուսուցչուհին՝ Հովհաննիս Դարբինյան-Քոչարյանը, որը նույնպես ծաղկածորում է:
- Տիկին Վալենտինան ծանո-

Ուժացման ճանապարհին

բացնում է տիկին Հովհաննիս Դարբինյան-Քոչարյանի հետ: Նրան խնդրում են պատմել իր մասին:

- Ծնունդով Ջավախքից եմ, 1987թ. ավարտել եմ Երևանի Խ. Աբովյանի անվ. հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտը: Ուսումնառության տարիներին գուգահեռաբար ստացել եմ նաև լրագրողի մասնագիտություն, ուստի, ավարտելուց հետո շուրջ 10 տարի աշխատել եմ Ջավախքում՝ Բոգդանովկայի (Նիոնոմիդոս) շրջանային «Արշալույս» թերթի խմբագրությունում: 1990-ական թթ. սկզբին, երբ Կրասնոստավսկոյում սրվեց, էլեկտրականություն չկար, թերթը փակվեց և 1993թ. մենք տեղափոխվեցինք Արմավիր: Այստեղի համայնքը հրատարակում էր «Կռունկ» ռուսերեն թերթը, որը տպագրում էր հայկական թեմաներով նյութեր, բայց հայերեն էջ չուներ: Ես բացեցի հայերեն էջ, համակարգչի համար Հայաստանից ստացա հայերեն տառատեսակներ և մինչև թերթի փակվելը՝ 2002թ., շուրջ 9 տարի թերթն ուներ մեկ հայերեն բաժին, որում հիմնականում անդրադառնում էի Արմավիրի անցուղաբաժնի: Այդ էջում վարում էի

նաև հայերենի ուսուցման դասընթաց: 1999թ. աշխատանքի անցա Արմավիրի հայկական Ս. Աստվածածին (Վերափոխումն Սուրբ Աստվածածին) եկեղեցուն կից բացված հայկական կիրակնօրյա դպրոցում:

- Որքա՞ն աշակերտ ունեք:

- Ուսումնական տարվա սկզբին՝ սեպտեմբերին, գրվում են շուրջ 100 հոգի, բայց մինչև ուսումնական տարվա վերջը այդ թիվը չի պահպանվում, տարբեր պատճառներով մնում է 40-50 աշակերտ:

- Ովքե՞ր են գալիս հայերեն սովորելու:

- Հիմնականում Հայաստանից, Կրասնոստավսկոյից և Ադրբեյջանից արտագաղթածների, կամ խառն ընտանիքների երեխաներ, երբ ծնողներից մեկը հայ է, մյուսը՝ ռուս: Մենք ուսուցանում ենք հայոց լեզու, հայ գրականություն, հայ ժողովրդի պատմություն և Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմություն:

- Քանի՞ ժամ եք դասավանդում:

- Դասերն ընթանում են շաբաթ և կիրակի օրերին, 3-ական ժամ: Դիմողներ շատ կան, բայց քանի որ տեղներս լայն չէ, չենք կարողանում ընդունել: Ունենք 2 խումբ,

նույն խմբում ուսանում են 10 տարեկան երեխաներ և 40-50 տարեկան հասուն մարդիկ... Ունեն նույնիսկ մի ռուս աղջիկ՝ Սվետան, որն ավարտել է օտար լեզուների բուհ, բայց մեծ ջանասիրությամբ է ուսանում հայերեն, և հայ աշակերտները, երբ թարգմանություն անելիս դժվարանում են՝ դիմում են Սվետային: Նա մեծ սիրով է հայերեն սովորում, ասում է, որ ցանկանում է մի հայ երիտասարդի հետ ընտանիք կազմել:

- Իսկ ի՞նչ միջոցառումներ եք անում:

- Մենք ձգտում ենք, որ մեր դասերը հետաքրքիր անցնեն, կազմակերպում ենք բազմազան միջոցառումներ, ամեն տարի պարտադիր նշում ենք Մեծ Եղեռնի, Սպիտակի երկրաշարժի տարելիցները, մեկ եկեղեցական տոները:

- Իսկ ժողովուրդը եկեղեցի հաճախում է: Հատ գաղթօջախներում հսկայական միջոցներ են ծախսում, եկեղեցի են կառուցում, բայց չեն այցելում:

- Այո, գալիս են, հիմնականում տոների ժամանակ:

- Են ծնորհակալություն են հայտնում իմ գրուցակիցներին, և մտա-

հոգ բաժանվում: Փաստորեն, վերջին հարյուրամյակում Արմավիրում հայերի թիվը թեև եռապատկվել է, բայց չկան ոչ հայերեն թերթեր, ոչ հայկական դպրոցներ: 2002թ. մարդահամարի տվյալներով Կրասնոդարի երկրամասում բնակվում է 274.566 հայ, որից, իմ հաշվումներով, 56.045-ը 5-17 տարեկան են (20,4 տոկոս), թեև դպրոց սկսում են հաճախել 6 տարեկանից, բայց մարդահամարի աղյուսակներն այնպես են կազմված, որ հնարավոր չէ այդ տարիքից հաշվարկել: Ինչևէ, այդքան դպրոցական տարիքի հայ բնակչություն ունեցող երկրամասում կա ընդամենը մեկ հայկական դպրոց Ադլերում, այն դեպքում, երբ նույնիսկ տպատերազմյան դժվարին տարիներին՝ 1951թ., երբ շատ ուսուցիչներ գոհվել էին և բազմաթիվ դպրոցներ ավերվել էին, Կրասնոդարի երկրամասում կար 140 հայկական դպրոց, որից 13-ը՝ միջնակարգ և 40-ը՝ ութամյա: Եթե հաշվարկենք նույն համամասնությամբ (20 տոկոս), ապա Արմավիրի 15,116 հայերից 3083 հոգին 5-17 տարեկան է, բայց հայերեն են ցանկանում սովորել, բոլոր դպրոցները միասին հաշված, մոտավորապես 150-200 աշակերտ: Սարսափելի թվաբանություն է, ինչը վկայում է Արմավիրի հայության արագ ուժացման մասին:

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Մեծարգո պրն Ս. Վարդանյան, մեծ հետաքրքրությամբ եմ ընթերցում թերթի 2010թ. N5-6-ից հաջորդաբար տպագրվող պատմական գիտությունների թեկնածու Ռուբեն Սահակյանի «Տրապիզոնի հայության փրկության կազմակերպումը Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին (1916-1917թթ.)» հոդվածը: Հարգարժան հեղինակը արխիվային փաստաթղթերը ներկայացնելով ցույց է տալիս, թե ինչպես է կազմակերպվել այդ դժոխքից մազապուրծ մանուկներին օժանդակելու գործը: Ներկայացված փաստաթղթերում (1-13) պատմվում է ապաստաններ, որբանոցներ հիմնելու և երեխաներին համապատասխան օգնություն ցույց տալու, այլ քաղաքներ տեղափոխելու մասին: Այդ գործում հիշատակվում են Բաթումի Ամենափրկիչ եկեղեցու ավագ քահանա Մետրոպ Մելյանցի անունը և նրա ակտիվ գործողությունները տուժած մանուկներին օգնություն կազմակերպելու հարցերում: Հոդվածի հարգարժան հեղինակը հենց N5-6-ում նշում է, որ. «Մետրոպ ավագ քահանա Մելյանցի կենսագրության մասին ունեցած տեղեկությունները խիստ աղբատիկ են: ՀԱԱ-ում մեր պրպտումների ընթացքում հաջողվել է հայթայթել հետևյալը: Նա 1913-1914 ուսումնական տարիներին եղել է Տրապիզոնի երկսեռ վարժարանների տեսուչ: Տես ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 14, ք. 14»: Ես՝ օգտվելով առիթից, ցանկանում եմ որոշ հավելումներ անել Մետրոպ Մելյանցի կենսագրական բացը լրացնելու նպատակով՝ ո՞վ էր նա, ի՞նչ էր Մելյանցի ավագանի անունը, ու՞մ որդին էր և այլն: Այդպես, ավագ քահանա Մելյանցի ավագանի անունն էր Արամ, նրա հայրը եղել է Երևանի Գայանյան օրիորդական դպրոցի և Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցու ավագ քահանա դիլիջանցի Հովսեփ Մելյանցը, որի հայրը՝ Հարությունը, նույնպես եղել է քահանա Դիլիջանի մոտ գտնվող Պողոսքիլիսա գյուղում: Դեռևս Հովսեփի փոքր հասակում մահանում է նրա հայրը: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ներսես Ա Աշտարակեցին վերցնում է նրան որպես հոգեգալակ և ուղարկում Մայր Աթոռի ժառանգավոր դպրոց սովորելու: Դպրոցն ավարտելուց հետո 21-ամյա Հովսեփ Մելյանցը երևանի Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցուն ձեռնադրվում է քահանա: Նրան

է հանձնարարվում երևանի Թեմական դպրոցի բացման և ուսման աշխատանքների կազմակերպման գործը (Հեմրիկ Խառատյան, «Հայրենի երկիր, հարազատ մարդիկ, հայրենանվեր գործեր», Եր., 2003, էջ 50-54, տե՛ս նաև «Նշանավոր դիլիջանցիներ, կենսագրական բառարան», Եր., 2008, էջ 81-83):

Մետրոպ (Արամ) Հովսեփի Մելյանը սովորել է նույն դպրոցում, որն ավարտելուց հետո աշխատել է նույն դպրոցում ուսուցիչ, դասավանդել է հայոց լեզու: Մետրոպ գրել է «Սուրբ Մետրոպ հայոց մեծ վարդապետ», «Քահանայական խնդրի շուրջը» գրքույկները, որոնցից մեկ օրինակ էլ նվիրել է հայ մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանին, որն այդ առիթով Մետրոպ Մելյանին է հղել մի ընդարձակ նամակ:

Մետրոպ Մելյանը (այլ թղթերում երբեմն գրվում է Մելյանց) ամուսնացած էր, ուներ իրենց զավակ (2 աղջիկ և 3 տղա): Դուստրերից մեկը դառնում է դերասանուհի և բնակվում էր Գյումրիում: Խորհրդային կարգերի հաստատման տարիներին նոր իշխանությունների կողմից պայքար է կազմակերպվում հոգևորականության դեմ, ստեղծվում է «Ազատ եկեղեցի» կազմակերպությունը և Մելյանը ընդգրկվում է այդ կազմակերպության մեջ: Բաթումից նա տեղափոխվում է Երևան, որոշ ժամանակ աշխատում Հայաստանի Կենտրոնական արխիվում որպես արխիվարիոս, 1928թ. դեկտեմբերին հաստիքների կրճատման պատճառով ազատվում է աշխատանքից, լինում է ծանր հիվանդ և վախճանվում է Երևանում:

Ահա այսքանը:

Հարգանքով՝ Հենրի Կ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Խմբագրության կողմից: Հեմրիկ Խառատյանը ծնվել է 1926թ. Դիլիջանում, գինվորականի ընտանիքում: 1944թ. կամավոր մեկնել է բանակ: Ծառայել է մինչև 1950թ.: Վերադարձել է Հայաստան և երկար տարիներ աշխատել ներքին գործերի համակարգում, ստացել փոխգնդապետի կոչում: Կենսաքոչակի անցնելուց հետո աշխատել է մի շարք հիմնարկներում: 4 զբոյ հեղինակ է, որոնցից 2-ը հիշատակված են հոդվածում, մյուսներն են՝ «Հաղարծնի» (2002) և «Ժողովրդի հայրենօգուտ գործերը ոգևորիչ են» (2006):

Օսմանյան կայսրությունում բռնի իսլամացման ակիբը համաշխարհային մի խլայակ էլ դեռևս դարեր առաջ բերել է Տրապիզոնի Արաքլը՝ գավառի Քարադերեի շրջանի Քիզիրնոս գյուղ (նոր անունը՝ Քայաջըբ): Այն գտնվում է գավառի կենտրոնից 30-37 կմ, իսկ նահանգի կենտրոնից 60 կմ հեռավորության վրա: Քարադերե (Սև գետ) գավառից մոտ 30 կմ հեռավորությամբ Քիզիրնոսի կամուրջն է, որից մինչև գյուղի կենտրոն 7 կմ է: Այսօր գյուղն ունի 2.185 խառը բնակիչ²: Քիզիրնոսից դիմախայաց գտնվում են Ֆոշա, Այվեն և Ջիվնգավա գյուղերը, որոնց միջով հոսում է Դեյիրմենդերե գետը³: Այս գետի ջրերում ցեղասպանության տարիներին բազմաթիվ հայեր են խեղդվել: Ինչպես

է հունարեն իմացող իր համագյուղացի ընկերոջը և պարզել, որ դրանք ոչ թե հունարեն են, այլ հայերեն⁴:

Բերենք մի քանի օրինակ Գ. Աբուլի գրանցած բառացանկից՝ **աթոռ, ահրեթում (արի գոմ)** ոչխարներին գոմ կանչելու արտահայտություն, **բեռուք (պտուկ), գերոչ (կեռոց), գոփա (կոճակ), գունչ (գունձ), գայիդ (սարո), Էդիչ (եղինջ), խոզուք (մանուռ), քեռոչիկ (կայծոռիկ), քիլ (ծիլ), քեռնիկ (ճեռնիկ-ճոճանակ), հայսենքուր (հարսնաքուր), փուն (բուն), քոթի (կոթ)**⁵ և այլն:

Բնակիչների պատմածի համաձայն նրանց նախնիները Քիզիրնոս են տեղափոխվել Չամլիհենձին (Ներքին Վիթ) գավառից: Թե երբ են Քիզիրնոսի համայնքի-

խաչափիթ (իմա՝ խաչափայտ, նոր անունը՝ Սուբաշը) գյուղի համայնքների բարբառային բառարանում ևս գրանցվել է «ազոս» բառը¹⁴: Հնձված խոսքերն էլ անվանվում են *ջոր*: Չորացած խոտը հավաքում, դիզում են: Այդ խոտի կույտերը կոչվում են *գունբուլ*¹⁵: Համայնքի բարբառում խոտի դեզին ասում են *գունգուլ*, այստեղից էլ՝ *գունգունել*-դիզել, կուտակել բայը¹⁶: Քիզիրնոսի խոսվածքում գունգունի բառամիջի -ն-ն հնչյունափոխվել է *մ-ի*: Ըստ Ի. Քարաջայի բառարանի՝ խաչափիթի համայնքների խոսակցական թուրքերենում ևս պահպանվել է գունգուլ բառը¹⁷: Համայնքի բարբառի հոսիայի խոսվածքում գործածական է *զոնգուլ էնուշ* ձևը, որ նշանակում է *կծիկ անել*¹⁸:

կազմվել է *գոմ+տեղ* բաղադրիչներից՝ **Գոմ-տեղ, Էդրուք-կազմվել է Էդի** կամ *եդի* (Համայնքի բարբառում ասում են դեռահաս կաթնահաս ցորենին)²² +ուտ բաղադրիչներից, **Թեքուք (Tehkut)**-կազմվել է Թեդի+ուտ բաղադրիչներից՝ **Թեդուտ, Լենդերեվ (Lenderev)**-կազմվել է Լայն տերև բաղադրիչներից, **Սոնուք (Monut)**-կազմվել է մոնի (կաղնու տեսակ)+ուտ բաղադրիչներից, **Ղորղուտ**-կարծում ենք կորկոտ (ծավար) բառն է, հոսիայի համայնքների խոսվածքում գործածական է գորգոտ հնչարտասանական տարբերակը²³, **Վեթոն (Vejon)**-կազմվել է *վիթ+ան* բաղադրիչներից՝ **ՎիթանՎեթոն, Վերիփոս (Veripos)**-կազմվել է *վերի+փոս* (հարթավայր) բառերից, **Հաջուլիթ (Hacovit)**-կազմվել է *խաչ+հովիտ* բառերից,

ՔԻԶԻՐՆՈՍԻ ՀԱՄՇԵՆՑԻՆԵՐԸ

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀՎԱԿՅԱՆ, բանասիրական գիտ. թեկնածու

ինձ ասաց տրապիզոնցի ծանոթներիցս մեկը, դեռ այսօր էլ այդ մասին հիշում են տեղացիները: Գյուղի անվան հիմքում կարծում ենք, որ հայերեն *գզիր, գզիրոնց* բառի տեղական բարբառային դրսևորումն է: Համաձայն Գ. Աճառյանի՝ *գզիր* բառն ունի մի քանի իմաստ՝ 1. «կնիւն, կողով կամ խաիր հիւսելու սեզ», 2. *գզիր* «գիւղի տանուտրի երկրորդը», նաև նշանակում է «մուկնեղիկ, դեսպան, պատգամավոր», այս իմաստներով հայերենից փոխառել է վրացերենը⁴: Հավանաբար ենք կարծելու, որ տեղական հիմքում ընկած է բառի բացատրության առաջին իմաստը, հավանաբար գյուղը հայտնի է եղել խաիրագործությամբ, դա է հաստատում *—ան-ոց* վերջածանցը, որը մատնանշում է ինչ-որ մի բանի տեղ, Գ. Ջահուկյանի բնորոշմամբ՝ այն վաղնջահայկական տեղացույց ածանց է⁵:

ները մահմեդականացվել, առայժմ ստույգ տեղեկություններ չունենք, սակայն տեղացիների վկայությամբ, նրանք այնտեղ հաստատվել են 17-18-րդ դարերում: Աղբյուրներից հայտնի է, որ հենց այդ դարերում է Համայնքում իրագործվել զանգվածային բռնի մահմեդականացումը: Եվ այդ ժամանակ էլ բնակչության մի մասը ստիպված լքել է իր հայրենի բնօրրանն ու հաստատվել հարևան Քարադերե (Սև գետ) և Սուրմենե գավառներում: Սակայն հետագայում այդ գավառները ևս չեն խուսափել իսլամացման դաժան քաղաքականությունից⁶:

Չայնասկավառակի գրքույկում նկարագրելով Քիզիրնոսի գյուղական կյանքը՝ Մեսչիթ Չելիքթաշը գրում է, որ դեռևս 30 տարի առաջ Քիզիրնոսի ժողովուրդն իր պարուստը բացառապես ապահովում էր հողագործությամբ և անասնապահությամբ: Գյուղացիների մի մասը դիմում էր կարճաժամկետ արտագնա աշխատանքի, սակայն բոլորն էլ, ի վերջո, գյուղ էին վերադառնում: Գարնանը գյուղում սկսվում էր հողատարածքների մշակումը: Առաջին հերթին կանայք «*աիբունը*» (ախփուն) զանրյուղներով տանում էին իրենց դաշտերը, պարարտացնում հողը¹⁰:

Նշենք, որ Համայնքի բարբառի հոսիայի խոսվածքում *աղի* բառը նշանակում է բացառապես զոմաղբ, թրիք, իսկ կենցաղային *աղբին* ասում են ավելուք¹¹: Թուրքերենը ևս հայերենից փոխառել է *աղբ* բառը, և թուրքական բարբառներում հանդիպում են՝ *աղփուն, աղբուն, աիբուն, աիբը, աբբուն* տարբերակները: Անգամ *աղբ* բառից կազմվել են բայաձևեր՝ *ahbunlamak-հողը պարարտացնել, ahbunluk/ahpunluk-պարարտացում, ahbin tarla-պարարտացված դաշտ*: Տրապիզոնի Քիզիրնոս գյուղի համայնքից հեռավոր գյուղերում թուրքերենում պահպանվել է *աիբուն*¹² ձևը, իսկ նույն նահանգի Վաքֆըբերի գավառի թուրքերեն խոսվածքում գործածական է *աղբ* տարբերակը¹³:

Գարնանը գյուղացիները երկաթե փոցխով քարերը մի կողմ են քաշում, հետո էլ հողը *աղբունով* պարարտացնում: Մայիսի կեսերին *քերենդիլով* (գերանդի) սկսվում է մարգագետինների հունձը, որը բավական ծանր աշխատանք է: Մարգագետինը հնձվում է շարքերով, որոնց գյուղացիներն անվանում են *արոսկալ*, ըստ երևույթին, բառը կազմվել է *արոս+կալ* բաղադրիչներից: Նշենք, որ համայնքի հեղինակ Ի. Քարաջայի՝ Ռիզեի նահանգի Փազար գավառի

Գյուղացիները, գարնանը դաշտերում աշխատանքը վերջացնելով, ամռան ամիսներին խմբերով, տոնական տրամադրությամբ բարձրանում են Լեռնային արոտավայրեր: Այնտեղ օգոստոսին հնձվում էին մարգագետինները: Այս աշխատանքներն իրականացվում էին համատեղ օգնությամբ: Արոտավայրում մնացող մարդիկ իրենց ժամանակը լցնում էին տարբեր խաղերով: Ամենատարածված խաղերն էին «չելիք», «ականջեականջ», «հինգ քար» և այլն: Ունեին նաև մի ուրիշ զվարճանքի ավանդույթ, այն կոչում էին «գուսգուրաջան»: Երիտասարդները հավաքվում էին, և ձեռքներին մի սկուտեղ՝ այցելում էին արոտավայրում եղած տները: Սա նրանց արևի աղոթքն էր: Դռները թակելով ասում էին՝

- Գուլջամ, գուլջամ, գուսգուրջամ, Ալլահից ի՞նչ ես ուզում:
- Արև:
- Կովերից ի՞նչ ես ուզում:
- Յուր:
- Հավերի՞ց:
- Չու:
- Մարդկանցի՞ց:
- Փայտ:

Եթե իրենց ոչինչ չէին տալիս, կրկնում էին «կույր մուկ ամին» աղոթքը, և առանց որևէ բան ստանալու՝ ոչ մեկի դռնից չէին հեռանում: Հավատում էին, որ ոչինչ չտվողի ճաշի կարթայի մեջ մուկ է ընկնելու: Մեկից յուր, մեկից պանիր, մեկից ձու և հաց էին հավաքում և դրանցով սեղան էին բացում, միասին ուտում: Այնուհետև յուրի կեսը լցնում էին կրակի վրա, որ կրակն էլ ավելի բորբոքվեր ու եղանակը մեղմանար¹⁹:

Ինչպես շարունակում է պատմել Չելիքթաշը, Քիզիրնոսում հետաքրքիր էր անցնում նաև աշունը: Գյուղացիներն, առաջին հերթին հավաքելով եգիպտացորենը, «սարան» կամ «շարոն», այսինքն՝ *շարան* էին պատրաստում, իրար վրա դարսում և թողնում մինչև չորանա, որից հետո զանրյուղներով տուն էին տանում: Սկսվում էր համատեղ աշխատանքը, գյուղացիները խմբվում էին և կեղևներից մաքրում էին եգիպտացորենը: Այս համատեղ աշխատանքը՝ *երաթլուրը (ըրգաթլուր)*, հարսանիքների նման ուրախ էր անցնում: Աղջիկներն ու տղաները երգում էին: Իսկ գործն ավարտելուց հետո կավալի (սրինգ) նվագի տակ ժամերով պարում էին²⁰: Բոլոր պատրաստություններով մարդիկ գյուղում դիմավորում էին ձմեռը: Խստաշունն ձմեռային ծանր պայմաններում գյուղացիները տնից քիչ էին դուրս գալիս: Որոշ տներում կանայք ասեղնագործությամբ և զարդանախշությամբ էին զբաղվում²¹:

Ներկայացնենք նաև գրքույկում գրանցված Քիզիրնոսի շրջակա տեղանունները, ավելի ճիշտ ժողովրդական կամ միկրոտեղանունները՝ մեր բացատրություններով հանդերձ: Նշենք, որ դրանք կրում են տեղական խոսվածքների բնորոշ հնչյունական մակաշերտեր: Այսպես օրինակ՝ **Գարմութ (Garmut)**-*կաղնուտ* բառի բարբառային դրսևորումն է, **Գունդղ (Gumdeg)**-

Ուս-հայերեն ուս բառն է, **Ղուզ**-հավանաբար հայերենի *կուզ* բառն է: **Բերենքաշ**--կազմվել է *քերեն>գերան+քաշել, կտրել* բառերից, այսինքն՝ գերան կտրելու տեղ:

¹ Կա տեսակետ, որ *Արաքլը* անունը ծագել է հունական Հերակլես հերոսի անունից (Ö. Öztürk, Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, Heyamola Yayinevi, İstanbul, 2005, I c., s. 88): Սակայն կարծում ենք, որ տեղական հիմքում Առաքել հայկական անունն է, որը աղավաղվելով՝ դարձել է *Արաքլը*: Դա է հաստատում նաև 15-րդ դարի իսպանացի ծանապարհորդ Ռուի Գոնսալես դե Կլավիխոյի մի հաղորդումը, ըստ որի՝ Սամարղանդ մեկնելու ծանապարհից նրա պատվիրակությունը մինչև Տրապիզոն հասնելը, անցել է Առաքելի երկրով: Առաքելն այդ հողերի տերն էր, ու Տթև նրա բնակիչները թիրստոյա հայեր էին, սակայն վատ մարդիկ էին և ավազակաբար: Նրանք մինչև հարկ չէին վերցնում, թույլ չէին տալիս, որ իրենց հողերով ցամաքատարներն անցնեն: Այստեղից նրանք անցնում են Այուրմենե, ապա՝ Տրեպիզոն (Տեւ Рун Гонсалес де Клавихо, Дневник Путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406), "Наука", Москва, 1990, с. 160. Չի բացառվում, որ հենց այս Առաքելի անունից էլ մնացել է վերոնշյալ տեղանունը:

² Ö. Öztürk, Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, Heyamola Yayinevi, İstanbul, 2005, II c., s. 680-681.

³ Sakli Ezgiler Kizirnos, Derleme, Collection, Mecit Celiktas, Proje Yönetmeni: Birol Topaloglu, İstanbul, Temmuz, 2010, s. 5.

⁴ Գ. Աճառյան, Հայերեն արձատական բառարան, հ. 1, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1971, էջ 548:

⁵ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային ժամանակաշրջան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1987, էջ 236:

⁶ H. Aksu, Kizirnos: Arakli'da bir Hemsin köyü, "Bir Yasam", Sayı 12, Eylül-Ekim, Hopa, 2010, s. 59.

⁷ H. Aksu, Kizirnos: s. 59.

⁸ H. Aksu, Kizirnos: s. 60.

⁹ Լ. Սահակյան, Օսմանյան կայսրության համայնախառնի բռնի մահմեդականացման քաղաքականության հետևանքները, Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, Ռ. Սաֆրասայանի ղեկավարությամբ խմբագրությամբ, Երևան, 2006, էջ 207-228:

¹⁰ Sakli Ezgiler Kizirnos, Derleme, s. 7.

¹¹ Ա. Վարդանյան, *Կրոնափոխ համայնախառնի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ)*, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 273, 339:

¹² Sakli Ezgiler Kizirnos, Derleme, 2010, s. 7.

¹³ U. Bläsing, *Armenisch-Türkisch Etimologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemsingebiet*, pp. 124-125. Emiroglu, Kudret, Trabzon-Macka Etimoloji sözlük, Ankara, 1989, s. 33.

¹⁴ I. Karaca, Hemsin, Tarih Dil Gelenek ve Görenekler, İstanbul, 2006, S. 76.

¹⁵ Sakli Ezgiler Kizirnos, s. 8.

¹⁶ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Ա, Երևան, 2001, էջ 293:

¹⁷ I. Karaca, նշվ. աշխ., էջ 92:

¹⁸ Ա. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 282:

¹⁹ Sakli Ezgiler Kizirnos, s. 9.

²⁰ Sakli Ezgiler Kizirnos, s. 10:

²¹ Նույն տեղում:

²² Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Ա, էջ 368:

²³ Ա. Վարդանյան, նշվ. աշխ., էջ 283:

Սկզբը՝ 2-3-րդ էջերում:

ԱՐԶ ՓԵՐՆՈՒՇԷ

Մեզ օր մե Դուրսուն վայրիչ գերմաղա գերթա: Սարին գերմաղե ժողվա գու, գաբա գու, շագլա գու, ջանվա քենգի: Քիչ մե քուբա, փուք քենա անա, արչե ջանվուն վարան բարգաձ ա: Շալագե վար քենա գու, խելօք յեք քարնա գու: Մանի-մանի հերու գերթա, փախչի գու: Մեն ալ քուբա անա, ալի արչե անդաղն ա: Արչե փախչի դէյի, մարթե բօլօքա գու, ցեն գենա: Թաքչելօվ քուբա ու փուք քենա, ալի արչե բարգաձ ա: Ջանվուն վարանինե քուբա, արչանե վարանիվա քար ցքա գու: Դերգաձ քարե քարթին քիբնի գու: Արչե հիվանդ ա, վիր էլլե չի: Դուրսունե ալ շալագե դանի չի, գերթա ու Մուսլա Ֆենիին ռաստ քուբա: Ֆենին արդին թաղի գու: Դուրսունե ձօլչուր աղաձ ա: Գասա թա:

- Ֆենի, այլե, արչ փերնեցի, այլե, փեյիք հալա: Ֆենին ալ գասա թա.
- Դա, փախի քելխասա, արչե փերնվի՞ գու թա:
- Դա, վալլա, այլե, չվան մե ար, այլե:

Ֆենին փուք գենա թա, մարթե շիրագ գասա: Չվանե գարնուն, գերթան անա, անդաղ արչե թեր բարգաձ ա: Չվանե ջիդե գանցենին, մեգե մեգ սենթին, մեգալե մեգալ սենթին, քուբան ջանվանինե:

Քուբան ու արչե ա Ֆենիի փագենե թենի գուն: Գերթան դանան հեղե ուղուչի ինչիգերթմե փեյի գուն, արչանե ուն գուդան: Արչե հիվանդ ա, ուղե չի: Քիչերե վար թեմի գուն, գերթան:

Հաքվան Ֆենի քուբա ու փուք քենա՝ արչե մերաձ ա: Փագենին դագնիվա փելուցքա Ֆենի արչանե անիվա յեք թողի գու: Նեքթենինե ալ Չօլին Շուքրին գովիյե հանդ դանի գու: Քիլօղ արչե գովուն ու Շուքրիի արանինե քիլելօվ վար գասնի: Շուքրի քելօխնիվե գորչա գու:

- Հալիվօ՛ր, արչե ինձի փերնեց, արչե ինձի փերնե՛ց, գասա ու փախչի գու:

Ֆենի ալ վերթյան ցեն գուդա.
- Շուքրի եմիջա՛ւ, վախե՛լ մի, յե՛ս յեք թողի, վախե՛լ մի, յե՛ս յեք թողի...
Այլ ու ծիծաղիլ մի:

Ասացող՝ ՀԱՐՈՒՆ ԱՔՍՈՒ՝
ծնվ. 1970թ. Բաշորա (Մախկին Խիզի, Խիզորա) գյուղում:

Խոփալի գավառի տարբեր գյուղերում նույն բանն ասում են տարբեր կերպ: Որպեսզի ճիշտ պատկերացում կազմվի խոփալի խոսվածքի մասին, համեմատության համար ներկայացնում ենք նաև, թե ինչպես են որոշ բաներ ասում. ասենք՝ Գյունեչի (Չաղրիմա) գյուղում՝ շագլա գու - շալագ գու, քենգի - քենգնի, փերնվի գու - փերնեվի գու, վարան - վան, վարանինե - վանինե, արչանե- արչուն, արչին, փելուցք - փելուսք, վախե՛լ մի - վախե՛լ մի, ծիծաղիլ մի - ծիծաղե՛ մի, ուղե՛ մի - ուղե՛ մի: Գյուղերի մի մասում էլ ասում են՝ ջամփա - ջամփա, մանի - մոնի, հանդ - հոնդ, հիվանդ - հիվանդ, հերու - հեու և այլն:

ԱՐԶ ԲՈՆԵԼԸ

(Թարգմանություն)

Մի օր Դուրսուն վայրիչը բաղեղի է գնում: Սարուն բաղեղ է հավաքում, կապում, շալակում, ճանապարհ է

Հարուն Աքսուն Բաշորա գյուղում:

ընկնում: Մի քիչ գալիս է, նայում է՝ արջը ճանապարհի վրա պառկած է: Շալակի բեռը վայր է դնում, շտապ հետ դառնում: Արագ-արագ հետ է գնում, փախչում: Մեկ էլ որ գալիս է, էլի արջն այնտեղ է: Որ արջը փախչի, մարդը բղավում է, ձայն է հանում: Թաքնվելով գալիս է ու նայում, էլի արջը պառկած է: Ճանապարհի վրայով գալիս է, արջի վրա քար է նետում: Նետած քարը փորին է դիպչում: Արջը հիվանդ է, վեր չի ելնում: Դուրսունը էլ շալակի բեռը չի տանում, գնում ու Մուսլա Ֆենիին է հանդիպում: Ֆենին արտում աշխատում է: Դուրսունը ծով քրտինք է դարձել: Ասում է.

- Ֆենի, արի՛, արջ բռնեցի, ապա արի բերեմք: Ֆենին էլ ասում է թե.

- Դա*, գլխից փախի, արջը կբռնվի՞:
- Դա՛, Աստված վկա, արի, մի պարան վերցրու, արի: Ֆենին տեսնում է, որ մարդը ճիշտ է ասում: Պարանը վերցնում են, գնում են, այնտեղ դեռ արջը պառկած է: Պարանը վիզն են անցկացնում, մեկը մի կողմից, մյուսը մյուս կողմից, ճանապարհով գալիս են:
Գալիս են ու արջն այս Ֆենիի փագենն՝ են դնում: Գնում են տնից ուտելու ինչ-որ բաներ են բերում, արջին են տալիս: Արջը հիվանդ է, չի ուտում: Գիշերը թողնում են, գնում:

Առավոտյան Ֆենին գալիս է ու տեսնում՝ արջը մեռած է: Փագենի տակի փվածքից Ֆենին արջին դուրս է գցում: Ներքևում էլ Չուլին Շուքրին կովերը հանդ է տանում: Գլորվող արջը կովերի ու Շուքրիի արանքով գլորվելով ներքև է անցնում: Շուքրին, ձայնը գլուխը գցած, գռռում է.
- Հալիվո՛ր, արջն ինձ բռնե՛ց, արջն ինձ բռնե՛ց, - ասում է ու փախչում:
Ֆենին էլ վերևից ձայն է տալիս.
- Շուքրի հորեղբա՛յր, մի վախեցի՛ր, ես բաց թողեցի, ես բաց թողեցի...
Արի ու մի ծիծաղիր:

* Դա- դիմելաձև
**Փագեն-խոտ պահելու համար փայտաշեն փոքր շինություն, խոտանոց

ԽԱՂԵՐ

***
Արդալի քեղի մեջ
Էնգալ ցած մերալե,
Խիգօեցե դաղօցե
Թեզ փերնա գու վերնե:

Շենսե Ենիգյուլ

մերալ-ամպ, մշուշ
վերնե-թրքախոս
***

Մանին էլավ մանութին
Էղեթյան դալ ունի,
Իմ սելդան քալեց քուբա,
Էղեթյան յար ունի:
***

Աշուն քուբա հասի գու
Փեչի վայի թուխ յուխե,
Դա՛, քեզի դեվին թա
Ինձնա բեթարի թուխե:

Վերջին տողի տարբերակներն են՝
Ինձնա բեթարի շաշե:
Էմնեմու թուխ շաշե:
յուխ-մոշ

Ասացող՝ ՇԵՄՍԵ ԵՆԻԳՅՈՒԼ՝
ծնվ. 1942թ. Քենալիաշա (Մախկին Մաքրիյալ) ավանում, բնակվում է Բաշորա գյուղում:

***
Ալի քաունե էյել,
Էր քալօղ չես թա,
Քա՛, մալե բերե մեղավ,
Քա՛, գաք գեթօղ չէ՞ս թա:

բեր-ոչխարների հավաքատեղի, ուր նրանց կթում են
***

Բիլբիլան օղնութ
Խելեմօղ չես թա,
Օնդեր, բաղ չեյիլե խեմօղ ու
Խաղ ասօղ չէ՞ս թա:
***

Դա՛, մալիյեդ հեյ աա
Գօբալախե փեյի գուն,
Դա՛, թուն մի թա խեմդաս օջ
Յես Խարխանին ժեմնի գուն:

գօբալախ-թաղիքից կարված յափնջի
Խարխան-տեղանուն
Ասացող՝ ԷՐԳՅՈՒԼ ԱՔՉԻՉԵՔ՝
ծնվ. 1967թ. Քենալիաշա (Մախկին Մաքրիյալ) ավանում:

***
Իմ դաղին թեռունե
Էրգու ֆիշաղ ցքեցին,
Էրգու հաղիգ մեձ էշաղ
Ինձի քեզի դեվին օջ:
Ֆիշաղ-փամփուշտ

Ասացող՝ ԱՍԻՅԵ ԱՅՐԸԼ՝
ծնվ. 1969թ. Խոփա (Հոփա) քաղաքում, բնակվում է Ստամբուլում:

***
Հավաս ալի մեռալեց
Թաքիդում չախս եզօղ ա,
Աստած ունին քու մօտ
Քեզի ինձի դեվօղ ա:
***

Լուսնիկա էրանդ քիշեր,
Հայրե էրթաք հաս քիշեր,
Հաս քիշեր էլլի օջ անա,
Էլլի թօղ հեթուց քիշեր:

***
Աստած ունին սելդալիս,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Էգօղ ինձի դօժօղ ա,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Քա՛, դօժան ու քալեցեդ,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Շալե մօլիյեցար թա,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Հաբա ինձի դօժօղ եդ,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Վաղե մօլիյեցար թա,

Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Ինա էնթու փօսիյե,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Սարի ծաղիգ ծաղգաձ ա,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Աս դայի օՖ քաշելօվ,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ,
Սերդիս աղուն քալվաձ ա,
Նանի, նանի, օյ, օյ,
Հայրե նանի օյ, օյ, օյ:
Ասացողներ՝
ՄԵԼԻՅԵ ԱՔԲԸՅԸՔ,
ՍՈՒԼԹԱՆ ԷՕՁՔԱՆ,
ՇԱԶԻՅԵ ՋԱՆՋԸ և ուրիշներ:

Հիբմեք Աբջիչեքն ավագ քրոջ՝ Գյուլեի հետ:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԳ

Հե, հե, հեթիյա,
Հեթիյա, հե, բաբիլա*,
Չեյին քելխին քուղ մե քեդա,
Քուղե դաի բաբուն դեվի,
Բաբե ինձի խօղ էյեդ,
Խօղե դաի գօվուն դեվի,
Գօվե ինձի ախի էյեդ,
Ախի դաի երգեվան ցքեցի,
Էրգեվան ինձի լագուք էյեդ,
Լագուքե դաի չաղացքե ցքեցի,
Չաղացքե ինձի ալուր էյեդ,

Ալուրե դաի հարսին ցքեցի,
Հարսին ինձի խեմուր էյեդ,
Խեմուրե դաի քարե ցքեցի,
Քարե ինձի հաց էյեդ,
Հացե դաի չեյին քելխին
Փայ փօսք այի:

*բաբիլա - պապ բառի փաղաքշական ձևն է
Ասացող՝ ՀԻԲՄԵՔ ԱՔՉԻՉԵՔ՝ ծնվ. 1963թ. Քենալիաշա (Մախկին Մաքրիյալ) ավանում, բնակվում է Ստամբուլում:
***

(Թարգմանություն)
Հե, հե, հեթիաք,
Հեթիաք, հե, պապիլի,
Աղբյուրի գլխին (մոտ) գդակ գտա,
Գդակը տարա պապին տվեցի,
Պապն ինձ խոտ տվեց,
Խոտը տարա կովին տվեցի,
Կովն ինձ գոմաղբ տվեց,
Գոմաղբը տարա արտը գցեցի,
Արտն ինձ եգիպտացորեն տվեց,
Եգիպտացորենը տարա ջրաղացը գցեցի,
Ջրաղացն ինձ ալուր տվեց,
Ալուրը տարա տաշտը գցեցի,
Տաշտն ինձ խմոր տվեց,
Խմորը տարա քարին գցեցի,
Քարն ինձ հաց տվեց,
Հացը տարա աղբյուրի գլխին (մոտ)
Բաժանեցի:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-քարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեքերման դեպքում հղումը «Չայն համշենականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից:

“ДЗАЙН АМШЕНАКАН” (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации “АМШЕН” (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. “HAMSHEN” Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). “DZAYN HAMSHENAKAN”. Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org